

Стефан ПАНОВСКИ
Војислав САРАКИНСКИ

ПО ТРАГИТЕ НА ЕДНА „ЕПИФАНИЈА“

Мотивот на Пан и политичката пропаганда на Антигон Гоната

Апстракт: Иако веродостојноста на легендата за епифанијата на Пан во битката кај Лисимахеја е побиена во две научни студии во седумдесеттите години од минатиот век, во науката и натаму има мислења дека во античко време имало легенда, според која во текот на битката кај Лисимахеја се појавил богот Пан, кој создал паника во галскиот боен ред и со тоа му помогнал на Антигон Гоната да извојува победа. Анализата на наративните, епиграфските и нумизматичките извори не говори во прилог на ваквото толкување, а ковањето монети со ликот на богот Пан треба да се набљудува во поширокиот контекст на воено-политичките состојби во Егејскиот басен. Според сè, мотивите поради кои Гоната го искористил ликот на Пан на монетите поскоро биле: 1) да им порача на Македонците дека новиот крал се оградува од непопуларната внатрешна политика на неговиот татко; 2) да покаже дека има намера да ги почитува, возобнови или продолжи конституционалните традиции на династијата Аргеади; и 3) да се доближи кон Македонците – особено од Пиерија и Ботијаја – со инсистирање на култот на едно традиционално почитувано божество во Македонија.

Кованиците на Антигон Гоната со приказ на богот Пан во науката обично се врзуваат со битката кај Лисимахеја.¹ Аргумент за ваквото толкување

¹ И. на пример, I. L. MERKER, „The Silver coinage of Antigonos Gonatas and Antigonos Doseon“, *appendix in W. W. TARN, Antigonos Gonatas*, Chicago, 1969 (reprinted from *ANSMN IX*, 1960), 514; M. PRICE, *Coins of the Macedonians*, Edinburgh–London, 1974, 27; O. MØRKHOLM, *Early Hellenistic Coinage. From the Accession of Alexander to the Peace of Apamea (336-188 B.C.)*, ed. P. GRIERSON & U. WESTERMARK, Cambridge, 1991, 134; Д.

е убедувањето на современите истражувачи дека уште во античко време имало легенда, според која во текот на битката кај Лисимахеја се појавил богот Пан, кој создал паника во галскиот боен ред и со тоа му помогнал на Антигон Гоната да извојува победа.² Кон крајот на седумдесеттите години од минатиот век, веродостојноста на легендата за епифанијата на Пан кај Лисимахеја е побиена во две научни студии.³ За жал, се чини дека аргументите од овие студии останаа речиси незабележани во пошироката научна јавност, па обично и натаму се дава старото толкување, без речиси никаков коментар, или пак во најдобар случај, прашањето се остава отворено.⁴ Како што ќе видиме, не

ДРАГАНОВ, *Монетите на македонските царе, част 2: От Филип III Аридеј до Персеј*, Јамбол, 2001, 89.

² И. на пример, W. W. TARN, „The New Hellenistic Kingdoms“, in *CAH VII*, 106; M. LAUNAY, „Un épisode oublié de l’invasion galate en Asie Mineure (278/7 av. J.-C.)“, *Rev. Ét. Anc.* 46 (1944), 226, (*non vidimus*); *apud* W. K. PRITCHETT, *The Greek State at War*, pt. 3, Religion, Berkeley – Los Angeles – London, 1979, 33).

³ G. NACHTERGAEL, *Les Galates en Grèce et les Soteria de Delphes*, Brussels, 1977, 177-179 (*non vidimus*); PRITCHETT, *op. cit.*, 32-4.

⁴ На пример, E. WILL, *Histoire politique du monde hellénistique (323-30 av. J.-C.)*, t. I *De la mort d’Alexandre aux avènements d’Antiochos III et Philippe V*², Nancy, 1979, 109; E. L. BROWN, „Antigonos Surnamed Gonatas“ in G. W. BOWERSOCK *et al.*, *Arktouros: Hellenic Studies Presented to Bernard M. W. Knox*, Berlin, 1979, 303; J. J. GABBERT, *Antigonos II Gonatas. A Political Biography*, London–New York, 1997, 69; P. GREEN, *Alexander to Actium. The Historical Evolution of the Hellenistic Age*, Berkeley–Los Angeles, 1990, 134. Иако не дава дефинитивен суд, се чини дека Волбанк сепак го претпочита мислењето на Нахтергел и Причет; v. N. G. L. HAMMOND & F. W. WALBANK, *A History of Macedonia, vol. 3 (336-167 B.C.)*, Oxford, 1988 (понатаму во текстот: WALBANK in HM3), 256 n.5, 593 n.4).

само што ваквиот став во современата научна литература не е оправдан, туку токму поради него останува затскриено вистинското објаснување за користењето на мотивот на Пан на монетите на Антигон Гоната. Затоа цениме дека би било полезно повторно да се разгледа овој проблем – не само со цел најпосле да се расчисти прашањето за наводната епифанија на богот кај Лисимахеја, туку и затоа што, според сè, има доволно податоци за да се даде правилно и издржано толкување за иконографијата на монетите на Гоната, и тоа во поширок политички контекст.

Како и за повеќето настани од овој период, изворните податоци за битката кај Лисимахеја се мошне скудни; највпечатливо, пак, е тоа што ниту кај Помпеј Трог, ниту кај Лаертиј не се спомнува никакво појавување на Пан. Помпеј Трог само спомнува дека Антигон ги поразил Келтите кај Лисимахеја:

Во дваесет и петтата книга се содржи следново: Антигон ги порази Галите, а потоа војуваше против Аполодор, тиранинот на Касандреја. Галите се префрлија во Азија, а потоа завојуваа против кралот Антиох и против Битинија во оние области, во кои живееше Тилените.⁵

Исто е и кај Диоген Лаертиј:

Антигон многу го сакаше Менедем и секаде кажуваше дека му е ученик. Но откако кралот ги победи варварите кај Лисимахеја, Менедем му напиша мошне едноставно писмо, без никакво додворување, чиј почеток гласеше вака: „Заповедниците и пратениците рекоа вака: бидејќи кралот Антигон, откако ги победи варварите во битка, продолжува да си ги тера сопствените интереси и да дејствува по своја волја, советот и народот решија...”⁶

Најопширен приказ на битката дава Јустин, па би било добро тука да го проследиме во целост:⁷

Меѓу двата крала Антигон и Антиох бил востановен мир, но на Антигона, кога се враќал во Македонија, одненадеж му се појавил нов непријател. Галите, кои кога под водството на Брен тргнувале во Грција, а тие биле оставени да ги чуваат границите на своето племе, за да не се чини дека единствено тие се бездејствени, вооружале петнаесет илјади пешадинци и три илјади коња-

ници; ги разбиле четите на Гетите и Трибалите, па заканувајќи и се на Македонија, испратиле пратеници кај кралот за да му понудат да го откупи мирот, а истовремено да го разгледаат неговиот логор. Антигон ги примил со кралска да-режливост и ги поканил на раскошно подготвена гозба. Галите, восхитувајќи се на големата количина злато и сребро, а виделе колку избилен плен може да биде тоа, се вратиле понепријателски расположени одошто кога дошле. Кралот заповедал да им бидат покажани и слоновите, за да се застрашат кога ќе го видат овој невообичаен вид животни, и да им се покажат корабите натоварени со војска. Тој наивно сметал дека со тоа што ќе им го покаже сето тоа, ќе им се внуши страв; всушност, тој само им ја поттикнал желбата за богат плен. И така, кога пратениците се вратиле кај своите, им раскажале сè, уште и преувеличувајќи го сето тоа, и ги увериле во богатството, но и во небрежноста на кралот. Рекле дека „логорот е преполн со злато и сребро, но не е заштитен ни со насип ни со ров; како да имале доволна заштита во своето богатство, на поради тоа тие сосема ги запоставиле сите воени служби; божем немаат потреба од железо, кога веќе толку избилуваат со злато“.

Со ова излагање тие доволно го поттикнале ова племе, кое било алчно за плен. На рака им дошол и примерот со Белгиј, кој не многу одамна ја беше поразил македонската војска заедно со кралот. И така, со општа согласност, ноќе го нападнале логорот на кралот, а тој, предвидувајќи ја оваа голема неволја, уште претходниот ден дал заповед да се крене сè и тајно да се скријат во шумите. Логорот бил сочуван само со тоа што бил напуштен. Кога виделе Галите дека сè е пусто, а логорот не само што нема бранители, туку ни стражи, мислејќи дека непријателите не се избегани, туку дека тоа е некоја нивна итрина, долго се плашеле да влезат низ портите. На крајот, оставајќи ги цели и негибнати утврдувањата, тие го зазеле логорот, поскоро за да го разгледаат, одошто да го ограбуваат. Тогаш, откако го зеле она што го нашле, се вратиле на брегот. Додека таму непретпазливо ги ограбувале корабите, не очекувајќи ништо такво, биле испозаклани од веслачите и од оној дел од војската што пребегала заедно со жените и децата. Гибелта на Галите била толку страшна, што гласот за оваа победа му донел мир на Антигона и го спасил не само од Галите, туку и од свирепоста на соседите. Во тоа време Галите имале млади луѓе во толкаво избиле, што можеле како некој порој да ја преплават цела Азија. Потоа кралеви-те на Исток ниедна војна не воделе без галска

⁵ Pomp. Trog. Prol. 25.

⁶ Diog. Laert. 2.141-2.

⁷ Iust. 25.1-2. Преводот е на Љ. БАСОТОВА, Јустин, *Филиповата историја*, Скопје 2000.

платеничка војска. Сметале дека галското име и непобедливата среќа на нивното оружје предизвикува толкав ужас, што тие поинаку не можеле ни да го сочуваат своето величие, ниту да го вратат ако еднаш го загубиле. Така тие, повикани на помош од кралот на Битинија, кога извојувале победа, го поделиле кралството со него и тој предел го нарекле Гало-Грција.⁸

Уште на прв поглед е очигледно дека кај Јустин не само што нема опис, туку нема ни навестување за каква и да е епифанија на богот. Уште повеќе, на натписот во чест на победата на Антигон Гоната нема ниту збор за каква и да е помош од Пан.⁹

„Демосот [...] го обнови жртвопринесувањето и Панатенајските свечености [...] во спомен на делата што ги направи кралот против варварите за спас на сите Хелени [...] Со добра среќа, Советот реши да го пофали Атмонеецот Хераклејт Асклепијадов и да го овенча со златен венец поради побожноста, како и поради добрите намери и почитта што ја има кај кралот Антигон, Советот и атинскиот демос. Според обичајот, овој венец ќе му го додели агонотетот во текот на атлетските натпревари. [...] За да остане спомен за неговата чест, секретарот на оваа пританија ќе заповеда одлукава да се испише на стела и ќе ги распореди трошоците за нејзиното поставување.”

Ова е особено важно, зашто на еден натпис од островот Кос, поставен во чест на победата на Хелените над Келтите кај Делфи, се спомнува епифанија на богот Аполон.¹⁰ Ако имало оригинална традиција за епифанија на богот Пан против истиот непријател и кај Лисимахеја, би било сосем очекувано – а од гледна точка на пропагандата, дури и препорачливо – тоа да се спомне и на натписот во чест на победата на Антигон Гоната. Но, како што може да се види, на натписот такво нешто воопшто нема.

Всушност, иако способноста на Пан да предизвикува паника е добро посведочена во изворите,¹¹ тоа во ниеден извор не се спомнува во врска со битката кај Лисимахеја. Пан како внушувач на паника меѓу непријателите е спомнат само кај Павсанија:

⁸ За недоследностите и нејасните места во приказот на Јустин, v. WALBANK *in* HM3, 255-7; cf. W. W. TARN, *Antigonos Gonatas*, Oxford, 1913, 165-166.

⁹ IG II² 677.

¹⁰ Syll. 398.

¹¹ Cf. кај PRITCHETT, *op. cit.*, 33, n. 92, кој и придава премала важност на оваа функција на Пан. Подетално кај WERNICKE, *Lex. Myth.*, s.v. Pan, coll. 1388-90.

Додека се повлекуваа, поставија логор таму каде што ги затекна ноќта; а среде ноќ ги обзеде паничен страв. Велат дека таквите стравови, што немаат никаква видлива причина, ги предизвикува токму богот Пан.¹²

Но овој опис се однесува на борбите кај Делфи и нема никаква причина, ниту навестување дека треба да се поврзе со битката кај Лисимахеја, како што прави Х. Узенер.¹³ Додуша, ваква врска се обидува да воспостави Е. Браун. Разгледувајќи една Идила на Теокрит, тој врзува два стиха од Идилата во кои се спомнува Едонија, па спекулира дека поетот го воспева Антигон Гоната и неговиот успех против Келтите.¹⁴ Но за да се побие ова тврдење, доволно е само да се разгледа поширокиот контекст на двата стиха во спомнатата Идила:

Пане мил, стори го ова – па дај божје младите момци аркадски никојпат твоите плешки и рамења, кутар, да не ги подберат с' котек, во чинија ручек том снема! Ако си намислил друго – е, тогаш на коприви жешки те колнам да спиеш, и испржен така ко свер да се чешаш; зиме, штом снегови фатат, најтопол дом да ти бидат планини едонски тебе, и Арктос да г' имаш за сосед; лете пак, сенка да најдеш дур' кај Блемиската карпа отаде Нил, кај што само Ајтиопјаните седат.¹⁵

Ако се извлечат од контекст, како што прави Браун, стиховите 111 и 112 можеби и би можеле да нè замислат; но ако овој дел од текстот се разгледува во целина, сосем е очигледна комичната, хиперболична „клетва” на Теокрит и поетското инсистирање на дихотомијата топло - лете / студено - зиме. Најочигледно, пак, е тоа што стиховите немаат никаква врска ниту со пројавувањето на Пан што нè интересира тука, ниту пак со Антигон Гоната.

Сите овие аргументи сосем јасно укажуваат дека епизодата за појавувањето на Пан, длабоко вкоренета во современата наука, нема никаква поткрепа во античките извори. Зошто, тогаш, некој би воспоставил врска меѓу Пан, Антигон Гоната и битката кај Лисимахеја?

Во основа, целата теорија за поврзаноста на мотивот на Пан со битката кај Лисимахеја се темели врз една серија бронзени монети со приказ на Атена со шлем на аверсот, и фигура што поставува или крунисува трофеј на реверсот (сл. 1).¹⁶ На

¹² Paus. 10.23.7.

¹³ Cf. H. USENER, „Ein Epigramm von Knidos“, *Rh. Mus.* 29 (1874), 44.

¹⁴ BROWN, *op. cit.*, 307.

¹⁵ Theoc. *Idyl.* 7.106-114.

¹⁶ ДРАГАНОВ, *op. cit.*, no. 697, 698, 699; PRICE, *Coins*, no. 71.

Сл. 1 Бронзена драхма на Антигон Гоната - Ајџена, Пан со трофеј

реверсот е напишано името на Антигон со монограм ANTI; во постарата литература, оваа фигура се толкува како сатир,¹⁷ а подоцна претежно толкувањето дека станува збор за Пан,¹⁸ што се чини поверојатно.

Сепак, има неколку сериозни причини поради кои оваа серија монети не би можела лесно да се поврзе со битката кај Лисимахеја. Пред сè, добро се знае дека Македонците немале обичај да поставуваат трофеј на бојното поле,¹⁹ што го прави проблематично толкувањето на приказот, односно, нема начин недвосмислено да се утврди дека станува збор за поставување трофеј, иако, барем во моментот, не може да се понуди друго толкување. Освен тоа, дури и ако прифатиме дека станува збор за трофеј, ништо на монетата не укажува на која победа се однесува овој приказ. Вистина е дека победата кај Лисимахеја го зголемила угледот на Антигон Гоната, но патот до македонскиот престол сè уште не бил сосем чист; тој најпрвин морал да се бори против претендентот на престолот Антипатр Етесија, потоа против Аполодор, тиранинот на Касандреја, а најверојатно и против Птолемај, синот на Лисимах.²⁰ Спомнатиот приказ на Пан – ако воопшто е во чест на некоја

победа – воопшто не мора да се однесува на победата против Келтите; сосема е можно со него да се одбележува некоја победа против овие противници – што е впрочем и поверојатно, зашто, како што ќе видиме подолу, мотивот на Пан како пропагандно средство многу подобро се вклопува во овој контекст.

Во прилог на ова се и најраните бронзени монетоковања на Антигон, кои се исковани веднаш по битката кај Лисимахеја, но имаат сосем поинаква иконографија. Станува збор за прековани монети на Лисимах, со приказ на македонски штит и монограм на Антигон во средината на аверсот, и приказ на шлем и легенда ΒΑΣΙ на реверсот. На монетата се забележуваат траги од претходните прикази – глава на Атина на аверсот и глава на лав и легенда ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ на реверсот,²¹ инаку добро познат приказ од бронзените монети на Лисимах.²² Како што кажавме погоре, победата кај Лисимахеја го зголемила угледот на Антигон Гоната и му овозможила да се наметне во борбите за македонскиот престол, но ако мотивот на Пан се однесува токму на оваа битка, зошто не се обидел да го искористи приказот на Пан како пропагандно средство веднаш по стапувањето на власт, на неговите први бронзени монетоковања? Истата забелешка се однесува и на неговите сребрени и златни монетоковања. Вистина е дека мотивот на Пан е најзастапен на сребрените монети, но најраните сребрени монети на Антигон Гоната се од александров тип, и тоа со легенда ΒΑΣΙΛΕΩΣ

¹⁷ B. V. HEAD, *Historia Numorum. A Manual of Greek Numismatics*, Oxford, 1887, 204; L. ANSON, *Numismata Graeca. Greek Coin Types Classified for Immediate Identification, pt. 2 War (Arms, Weapons, Armours, Standards, etc.)*, London, 1911, 108.

¹⁸ ДРАГАНОВ, *op. cit.*, 91; B. V. HEAD, *Historia Numorum. A Manual of Greek Numismatics*², Assisted by G. F. HILL, G. MACDONALD & W. WROTH, Oxford, 1911, 232; MØRKHOLM, *op. cit.*, 134; WALBANK in НМЗ, 256 n. 5.

¹⁹ Paus. 9.40.7-10.

²⁰ V. WALBANK in НМЗ, 257-8, каде што се прикажани и изворите за овој несреден период. Cf. G. T. GRIFFITH, *The Mercenaries of the Hellenistic World*, Cambridge, 1935, 66-67.

²¹ F. M. HEICHELHEIM, „Numismatic Evidence of the Battle of Lysimachia“, *AJPhil.* 64/3 (1943), 332-333.

²² ДРАГАНОВ, *op. cit.*, 66-67; MØRKHOLM, *op. cit.*, 82. Сепак, треба да се истакне дека причината за легендата ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ не е сосем јасна; вообичаено, на монетите со овие прикази легендата гласи ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ.

Сл. 2 Сребрена тетрадрахма на Антигон Гоната

ΑΝΤΙΓΟΝΟΥ,²³ иако се среќаваат и монети со легенда ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ.²⁴ Најпосле, Антигон Гоната ковал само еден тип златни монети: глава на Атена со коринтски шлем на аверсот, и Нике со аплустер и стилис, со легенда ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΓΟΝΟΥ, на реверсот.²⁵ Напоредно со оваа серија, веројатно биле ковани и други постхумни статери од александров тип.²⁶ Значи, на златните монети на Антигон Гоната мотивот на Пан воопшто го нема. Ова е мошне интересно, зашто е речиси сигурно дека неговите златни монети биле наменети пред сè за наемниците, во најголем број Келти, кои претпочитале да бидат исплакани во злато.²⁷ Ако имало некакво верување дека Антигон Гоната бил потпомогнат од богот Пан кај Лисимахеја, зарем не би било логично тој мотив, како средство за застрашување, да биде искористен на монетите наменети токму за непредвидливите Келти?²⁸ Но

сето ова е веќе тема за понатамошни конјектури и спекулации; тука, пак, е сосем доволен заклучокот дека ниту на најраните бронзени, ниту пак на најраните сребрени монети не се среќава мотивот на Пан; на златните монети пак, воопшто го нема. Во античките извори се среќава уште еден податок во врска со Антигон Гоната и со богот Пан, што сепак навестува дека овој бог имал посебно место во животот на кралот. Имено, во 276/5 год. ст.е., Антигон се оженил со неговата внука Фила, а меѓу повиканите бил и неговиот пријател, прочуениот поет Арат од Соли, кој за таа пригода напишал химна. Во науката се истакнува како речиси сигурен факт дека химната била во чест на Пан;²⁹ но во ниту еден од зачуваните животописи на поетот Арат не се спомнува во чија чест била химната,³⁰ а теоријата дека „свадбената“ химна му била посветена на Пан се темели токму врз приказната за епифанијата на богот кај Лисимахеја – што, како што видовме погоре, не е веродостојна. Од друга страна, знаеме дека Арат напишал и дело во чест на Антигон,³¹ што би било исто толку соодветно во дадената пригода.³² Секако, ова не

²³ MERKER, *op. cit.*, 503; MØRKHOLM, *op. cit.*, 134; ДРАГАНОВ, *op. cit.*, no. 687, 688.

²⁴ PRICE, *The coinage*, 563; ДРАГАНОВ, *op. cit.*, 89, no. 686; K. PANAGOPOULOU, „The Antigonids. Patterns of a royal economy“, in Z. H. ARCHIBALD *et al.* (eds.), *Hellenistic Economies*, London–New York, 2001, 234.

²⁵ ДРАГАНОВ, *op. cit.*, 90-1, no. 683; авторот претпоставува дека во времето на Гоната треба да се датира и еден постхумен златен статер на Филип II (Аполон/двопрег, со штит како симбол на реверсот).

²⁶ Детално кај M. PRICE, *The coinage in the name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus*, Zurich–London, 1991, 141-142.

²⁷ Polyaeu. 4.6.17. За платениците во војската на Антигон Гоната, v. GRIFFITH, *op. cit.*, 66-69.

²⁸ Во времето на борбите против Пир, Македонците му откажале послушност на Антигон Гоната (или, поточно, „се воздржале од битка“), а единствено му останале верни келтските наемници (Plut. *Pyrr.* 26.3); од друга страна, пак, во текот на Војната на Хремонид се побуниле токму келтските наемници во Мегара, што

во тој миг му причинило сериозни неприлики на Гоната. (Pomp. *Trog. Prol.* 26; *Iust.* 26.2.1-6).

²⁹ USENER, *op. cit.*, 44; TARN, *Antigonos*, 174; GREEN, *op. cit.*, 141.

³⁰ Животописите на Арат се собрани кај A. WESTERMANN, *ΒΙΟΓΡΑΦΟΙ. Vitarum scriptores graeci minores*, 1845, 52-61.

³¹ Suidas, s.v. Ἀρατος.

³² Можеби најсоодветна тема за пригодата би била песна во чест на Фила; кај Суида, пак, пишува „посланија до Фила, ќерката на Антипатар, жената на Антигон“, што не ни дозволува да претпоставиме дека станувало збор за химна. „Ќерката на Антипатар“ е очигледна грешка: Фила, ќерката на Антипатар и мајка на Гоната, е помешана со Фила, ќерката на Селевк I и жена на Гоната.

Сл. 3 Сребрена тетрадрахма на Антигон Гоната - варијанта

значи дека треба да се отфрли можноста химната да била во чест на Пан туку дека, едноставно, нема начин со сигурност да се утврди темата на оваа химна. Впрочем, дури и да станувало збор за химна во чест на Пан, таа воопшто не морало да се однесува на битката кај Лисимахеја.

Анализата на наративните, епиграфските и нумизматичките сведоштва покажа дека легендата за епифанијата на богот Пан нема поткрепа во ниту еден антички извор и дека, според сè, е резултат на нецелосно критичкиот пристап во дел од современата историска литература. Па сепак, не може да се одрече дека имало одредена врска меѓу Антигон Гоната и богот Пан и дека кралот му посветувал посебно внимание на култот на овој бог. Освен што е сигурно дека Арат му посветил најмалку една химна на Пан,³³ во 246/5 год. ст.е. Гоната востановил фестивал *Paneia* на островот Делос,³⁴ а најпосле, тука е и мотивот на Пан на неговите монети. Но за да се одгатнат мотивите на Антигон за неговата *callida iunctura* со Пан, не треба само да се разгледаат приказите на монетите со овој мотив, туку и да се протолкува нивната симболика. Монетите во античко време биле едно од најсилните и најчесто користени пропагандни средства,³⁵ но истовремено, секоја пропаганда подраз-

бирала одредена целна група на која ѝ била наменета. Се поставува прашањето: која била целната група на Антигон Гоната? Дел од одговорот лежи во датирањето на првите серии сребрени монети со мотив на богот Пан. На аверсот на овие монети е претставен македонски штит, со глава на Пан во средината, со педум на рамото; на реверсот има архаизиран приказ на македонска божица („Атена“) во бојна опрема, со штит, како фрла молња,³⁶ а во долното лево поле како симбол е претставен македонски шлем (сл. 2).³⁷ Се среќава и варијанта со Атена со калатос, свртена надесно (сл. 3). Легендата е ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΝΤΙΓΟΝΟΥ.

Во науката се претпоставува дека Гоната почнал да кова монети со овој мотив околу 270 год. ст.е.³⁸ Тргувајќи од сокровиштата во Перге и Фајтос, каде што има по неколку примероци од монетите со мотив на Пан, Панагопулу предлага почетокот на овие монетоковања да се помести за една деценија, односно околу 260 год. ст.е.³⁹ Сокровиштето од Перга се датира околу 260,⁴⁰ или околу 250-230 год. ст.е.,⁴¹ а сокровиштето од Фајтос околу

³³ Кај Суида пишува „Химни за Пан“. Узенер претпоставува дека станувало збор за поетски натпревар (USENER, *op. cit.*, 41); сепак, се чини дека е поверојатно решението на Маас, кој ги одвојува „Химни“ од „За Пан“ како два засебни наслова (E. MAAS, *Aratea*, Berlin, 1892, 229).

³⁴ V. TARN, *Antigonos*, 380-381; WALBANK in HМЗ, 592-594. Посветата гласела „Кралот Антигон, на Пан“ (v. E. SCHULHOF, „Fouilles de Délos, exécutées aux frais de M. le Duc de Loubat. Inscriptions financières (1904-1905) I“, *BCH* 32 (1908), 113.

³⁵ Cf. C. HOWGEGO, *Ancient History from Coins*, London–New York, 1995, 63-87.

³⁶ Божицата во бојна опрема која држи молња за првпат е протолкувана како „македонска Атена“ од Н. Проева, која во овој приказ ја препозна македонската божица на светлината - Ајтрија; v. Н. ПРОЕВА, *Студии за античките Македонци*, Скопје 1997, 160-161; EADEM, *Историја на Арегадите*, Скопје 2004, 104-105.

³⁷ V. ДРАГАHOV, *op. cit.*, 89-90; MERKER, *op. cit.*, 503-504; MØRKHOLM, *op. cit.*, 134; HEAD, *op. cit.*, 231; PRICE, *Coins*, 27-28.

³⁸ MØRKHOLM, *op. cit.*, 134; ДРАГАHOV, *op. cit.*, 89; I. TOURATSOGLOU, *Dissecta Membra. Two new hellenistic hoards from Greece*, Athens, 1995, 76 (*non vidimus; apud PANAGOPOULOU, op. cit.*, 233).

³⁹ PANAGOPOULOU, *op. cit.*, 249.

⁴⁰ EADEM, 241.

⁴¹ *IGCH* no. 455.

Сл. 4 Сребрена тетрадрахма на Птолемај I

264, или околу 260-240 год. ст.е;⁴² но датирањето на сокровиштата само покажува дека до тоа време монетите со овој мотив веќе биле во оптек, и не е јасно зошто фактот што ги има во овие сокровишта би го ограничил почетокот на нивното ковање на 260 год. ст.е. Згора на тоа, ако се земе предвид дека токму во текот на Војната на Хремонид на Гоната му требале монети повеќе од кога било, цениме дека треба да се задржи датирањето околу 270 год. ст.е., или најдоцна до почетокот на војната, во 268 год. ст.е.

Да видиме каква била положбата на Антигон Гоната во мигот на избувнувањето на Војната на Хремонид. Колку била сигурна неговата власт во Македонија и каков бил односот на Македонците кон него, во споредба со неприликите што ги имал неговиот татко додека бил на престолот? За правилно да се протолкуваат приказите на монетите, најпрвин е нужно да се даде одговор на овие прашања.

Третата деценија на III век ст.е. за Антигон Гоната била време на победи, но и на разочарувања. По победата кај Лисимахеја, тој успеал да ги порази другите претенденти и да завладее со Македонија, но во 275 год. ст.е., епирскиот крал Пир – стариот познајик на Антигонидите и некогашен владетел на дел од Македонија – се вратил во Епир и веќе следната година го нападнал Гоната. На страната на Пир минале неколку градови и 2.000 македонски војници, а во битката што следувала, Гоната бил поразен. Најголемиот дел од земјата била во рацете на Епирецот, а единствено крајбрежните градови останале под контрола на Гоната; дури, во еден миг се чинело дека го чека истата судби-

на што своевременно го снашла и неговиот татко. Сепак, благодарение на непостојаниот дух на Пир и на неговиот последовен безобсирен однос кон Македонците, до 272 год. ст.е. Гоната успеал да воспостави стабилна власт во Македонија, а потоа и да учествува во завршните борби против епирскиот владетел, што се случувале на Пелопонез.⁴³

Откако опасниот противник Пир бил мртов, Гоната станал неспорен владетел во Македонија, а цврсто контролирал и делови од Хелада – состојба од која, навидум, морал да биде задоволен. Но неочекуваната и непријатна епизода што му ја приредиле Македонците во текот на судирот со Пир секако била причина за загриженост. За жал, не знаеме речиси ништо за тоа што се случувало со Антигон во периодот од 277 до 274 год. ст.е., па за причините што поттикнале дел од Македонците да минат на страната на Пир може само да се спекулира. Дали станувало збор за незадоволство од владеењето на Гоната, за недоверба кон синот на Деметриј Полиоркет, или пак за поведеност од харизмата на Пир, кој на почетокот умеел речиси магично да ги придобива сојузниците и поданиците, за веднаш потоа да предизвика презир и револт? Како и да е, ако сакал да ја задржи власта, Гоната морал целосно да ги придобие Македонците – што, впрочем, и пред него било нешто вообичаено за македонската монархија,⁴⁴ а за да го постигне тоа, требало да се ослободи од сенка-

⁴² IGCH no. 159. Панагопулу го остава сса. 260 год. ст.е. (PANAGOPOULOU, *op. cit.*, 241).

⁴³ V. WALBANK in HM3, 259-267; GABBERT, *op. cit.*, 29-32; TARN, *Antigonos*, 257-274; WILL, *op. cit.*, 212-216.

⁴⁴ Детално за уредувањето во македонската монархија пишува Н. ПРОЕВА, *Студии за античките Македонци*, Скопје, 1997, 48-79; за улогата и положбата на кралот, како и за неговиот однос кон поданиците, *id.*, 54-58; 65-66; 73-75.

та на неговиот татко и од неговото владеење, што останало како црн спомен кај Македонците.⁴⁵ Тоа подразбирало поголема посветеност на внатрешните состојби, обид за владеење во стариот дух на Аргеадите и откажување од амбициите за освојувачки војни.⁴⁶

Но во ова време, токму мирот бил еден вид луксуз за Антигон Гоната. Само неколку години откако успеал повторно да завладее со Македонија, во 268 год. ст.е.⁴⁷ тој бил втурнат во нова војна, овојпат против Атина, Спарта и Лагидите. Било јасно дека поради оваа војна, Антигон извесно време ќе отсутствува од Македонија. За да бидат работите уште полоши, овојпат се судрил со Лагидите – соперничка, македонска владетелска куќа. Подоцнежните настани ќе покажат дека, што и да сторил Антигон во овој лошо посведочен период, тој очигледно успеал целосно да ги придобие Македонците, кои му останале лојални, иако го немало подолго време; дури и нападот на Александар II од Епир, кој се обидел да ја искористи зафатеноста на Антигон во Хелада, лесно бил одбиен.⁴⁸ Но во 268 год. ст.е. сето ова било дел од непредвидливата и, во тој миг, нејасна иднина. Според сè, мошне е веројатно дека ковањето и симболиката на монетите со мотив на Пан треба да се сфати во овој контекст, односно, како дел од политиката на Гоната за претстојната борба против Лагидите. Првото очигледно нешто во врска со овие монети е сосема спротивниот пристап на Антигон Гоната, во споредба со Деметриј Полиоркет. Меѓу другите монети што ги ковал откако завладеал со Македонија, Деметриј исковал и монети на чиј аверс бил прикажан неговиот лик со дијадема и со рогови од бик.⁴⁹ Пришивајќи си ги роговите на светото животно на Посејдон, Деметриј си при-

⁴⁵ За несоодветната политика на Деметриј кон Македонците, v. TARN, *Antigonos*, 89-91; R. M. ERRINGTON, *A History of Macedonia*, Berkeley–Los Angeles–Oxford, 1990, 150-154 и особено A. B. BOSWORTH, *The Legacy of Alexander. Politics, Warfare, and Propaganda under the Successors*, Oxford 2002, 251-259.

⁴⁶ V. ERRINGTON, *op. cit.*, 164-166.

⁴⁷ Иако нема општа согласност за годината кога почнала војната, го прифаќаме мислењето на научниците што го датираат архонтството на Пејтидем во 268/7 год. ст.е. (WALBANK in HM3, 277 n. 2; C. HAVICHT, *Athens from Alexander to Antony*, Harvard, 1997, 142, n. 8; S. V. TRACY, *Athens and Macedon. Attic Letter-Cutters of 300 to 229 B.C.*, Berkeley–Los Angeles–Oxford, 2003, 15, n. 2).

⁴⁸ За проблемите врзани со овој напад на Александар, v. P. SABANES, *L'Épire de la mort de Pyrrhos à la conquête romaine (272-167 av. J. C.)*, Besancon–Paris, 1976, 85-87; TARN, *Antigonos*, 302-304; WALBANK in HM3, 285-286.

⁴⁹ ДРАГАНОВ, *op. cit.*, 82-3; MØRKHOLM, *op. cit.*, 78-80; HEAD, *op. cit.*, 230; PRICE, *Coins*, 26-27.

пишал божествени почести,⁵⁰ постапка што никако не била соодветна со конзервативноста на Македонците и што, сосем веројатно, предизвикала нивно незадоволство. Со прикажувањето, пак, на божество наместо сопствениот портрет, Антигон не само што се оградил од политиката на татко му, туку и укажал дека има намера да се врати кон политиката на владеење од времето на Аргеадите. Ова е дотолку позначајно, зашто во тоа време прикажувањето на сопствен портрет на аверсот станувало вообичаена практика.⁵¹ Истовремено со оградувањето од Деметриј, Антигон сакал да објави дека се разликува и од другите хеленистички владетели.⁵²

Но, од сите можни божества, зошто Антигон го одбрал навидум не толку важниот Пан? Голем дел од научниците неговиот избор го поврзуваат со епифанијата на Пан кај Лисимахеја, но погоре видовме дека тоа мислење не е аргументирано. Е. Бикерман цени дека Пан, едноставно, бил божествениот заштитник на Гоната,⁵³ а ваквото толкување е во одредена мера прифатливо, па ако Антигон го зел Пан за свој заштитник,⁵⁴ во

⁵⁰ MØRKHOLM, *op. cit.*, 79. Овој мотив најверојатно бил искористен за првпат на монетите исковани во Ефес, во периодот од 301 до 295 год. ст.е.; во Македонија, пак, почнал да се користи околу 292 год. ст.е.

⁵¹ Иако во времето на Птолемај II претежноста претставите на Птолемај I, сепак се среќаваат и заеднички портрети на Птолемај II и Арсиноја II (cf. HEAD, *op. cit.*, 851-2; R. S. POOLE, *The Ptolemies, Kings of Egypt (BMC 6)*, London, 1883, xxxviii-xxxix). За монетите на Антиох I и Антиох II, v. MØRKHOLM, *op. cit.*, 113; P. GARDNER, *The Seleucid Kings of Syria (BMC 4)*, edited by R. S. POOLE, London, 1878, xiv-xvi; HEAD, *op. cit.*, 757-760.

⁵² Има мислења дека Антигон Гоната сепак ковал и монети со сопствениот лик, но аргументите за тоа не се сосем убедливи. На неколку монети на кои „македонската Атена“ е свртена наредно, на аверсот, меѓу двата концентрични круга, има легенда ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΓΟΝΟΥ испишана со мали букви; наспроти некои искажани мислења, веројатно не станува збор за портрет на Антигон како Пан, зашто ликот нема индивидуални портретни црти (cf. MØRKHOLM, *op. cit.*, 134). Contra F. W. WALBANK, „Monarchies and monarchic ideas“, in *CAH* VII.1., 86, n. 82, како и BROWN, *op. cit.*, 304-305; иако истакнува дека нема збор за идентификавање на Пан со Антигон, Волбанк сепак ја прифаќа претпоставката дека станува збор за портрет на Гоната.

⁵³ E. BICKERMAN, „Sur les batailles de Cos et d'Andros“, *Rev. Ét. Anc.* 40 (1938), 368-383; 376 n. 5 (*non vidimus*; apud PRITCHETT, *op. cit.*, 34, n. 93).

⁵⁴ Се чини дека и Габерт, во одредена мера, цени дека ваквото толкување е можно: „His allegiance to the god Pan may have begun with his victory over the Gauls at Lysimacheia, or after his victory in the Battle of Cos, or have predated both...“ (GABBERT, *op. cit.*, 68).

оваа постапка нема ништо специфично и чудно. Сепак, се чини дека овој факт не е доволен за да се објасни мотивот со ликот на Пан на монетите. Како што претпоставивме, пораката што ја пренесувале овие монети им била наменета пред сè на Македонците, па мошне е сомнително дека единствената цел на Антигон била да го истакне својот личен заштитник.

Дека станувало збор за нешто повеќе од личен избор, сведочи фактот дека Пан се среќава и на монети од римскиот период, кога владеењето на Антигонидите било дамнешно минато. Во времето на квесторот Гај Публилиј (148-146 год. ст.е.), меѓу другите прикази се среќава и ликот на богот Пан.⁵⁵ Уште поинтересно, во времето на Хадријан, Пела – сега како колонија – кова монети на чиј аверс повторно е прикажан Пан;⁵⁶ ликот на Пан се среќава и на монетите ковани од градовите Тесалоника и Менде.⁵⁷ Очигледно станувало збор за раширен култ, доволно витален дури и во II и III век н.е., но според В. В. Тарн, сите овие монети се од римскиот период, па затоа и не се доволен доказ за важноста на култот на богот Пан во Македонија во времето пред Антигон Гоната.⁵⁸ Па сепак, од неколку изворни податоци може да се согледа дека култот на Пан бил застапен и раширен во Македонија и во времето на династијата Аргеади. Така, Плиниј спомнува дека сликарот Севксид му подарил на кралот Архелај слика на Пан.⁵⁹ Само по неколку години, ликот на Пан за првпат се јавува и на бронзените монети на Аминта II.⁶⁰ Овој приказ е мошне важен, зашто станува збор за монета на еден учесник во борбите за македонскиот престол – а токму во такви времиња пропагандата е особено значајна. Ако не бил Пан познато и почитувано божество, зошто еден претендент на престолот би го ставил на аверсот на своите бронзени монети, наменети пред сè за внатрешна употреба? Понатаму, во Пела е најдена

⁵⁵ HEAD, *op. cit.*, 240; ДРАГАНОВ, *op. cit.*, 122; H. GAEBLER, *Die Antiken munzen. Nord-Griechenlands, bd. 3*, Berlin, 1906, n. 211.

⁵⁶ S. KREMYDI-SICILIANOU, „'Belonging' to Rome, 'Remaining' Greek: Coinage and Identity in Roman Macedonia“, in C. HOWGEGO, V. HEUCHERT & A. BURNETT (edd.), *Coinage and Identity in the Roman Provinces*, Oxford 2005, 105; HEAD, *op. cit.*, 244; PRICE, *Coins*, 35. Овој приказ, со мали измени, се задржува до времето на Галиен.

⁵⁷ F. BROMMER, *RE Supp.* 8, s.v. Pan, col. 996; WERNICKE, *Lex. Myth.*, s.v. Pan, coll. 1366-7.

⁵⁸ Cf. TARN, *Antigonos*, 174.

⁵⁹ Plin. *Nat. Hist.* 35.36.62.

⁶⁰ Д. ДРАГАНОВ, *Монетите на македонските царе, част I: От Александър I до Александър Велики*, Ямбол, 2000, 74.

статуа на Александар III со рогови на Пан во косата.⁶¹ Иако оваа идентификација не е еднодушно прифатена,⁶² Плиниј пишува дека последните дела на прочуениот сликар биле на тема Александар и Пан,⁶³ па се чини извесно дека, во секој случај, имало некаква врска. Најпосле, заслужува да се спомене и малата бронзена статуетка од Херкуланеј, на која е прикажан Деметриј Полиоркет со рогови како Пан.⁶⁴ Треба да се подвлече дека Пан најчесто се среќава во контекст врзан со некој од македонските владетели. На прв поглед збунува тоа што кралевите на Македонија се поврзувале со едно пастирско божество, кое немало високо место во античкиот пантеон. Сепак, неколку изворни сведоштва ни овозможуваат барем делумно да го одгатнеме и ова прашање. Првото сведоштво е на Макробиј, неоплатонист и граматичар од V век н.е.:⁶⁵

Подосетливите луѓе може да сфатат дека Пан, кого го нарекуваат и Инуус, во оној облик во кој се покажува, всушност, е Сонцето. Ова божество го почитуваат во Аркадија, каде што го нарекуваат „господар на граѓата“, со што сакаат да истакнат дека тој не е само господар на шумите, туку владее со целата опиплива граѓа на светот и ја плете суштината на сите тела, било небесни, било земски. Роговите на Инуус и неговата долга, бујна брада укажуваат на вистинската природа на светлината, со која Сонцето ги осветлува небесниот свод и нештата под него. Затоа и Хомер за него вели „Стана, за светло на бесмртни тој, и на смртни, да даде“. [...] Показ за неговата небесност е и тоа што има козји нозе, зашто ова животни припаѓа на земјата, но

⁶¹ Н. ПРОЕВА, *op. cit.*, 178.

⁶² B. S. RIDGWAY, *Hellenistic Sculpture I: The Styles of ca. 331-200 B.C.*, Wisconsin, 2001, 124-125. Авторот исто така претпоставува дека статуата треба да се датира во раниот хеленистички период, а не во IV век ст.е. Ако има право, тогаш оваа статуа би можела да биде од времето на Гоната и не би можела да се зема како доказ дека и пред тоа имало култ на Пан.

⁶³ Plin. *Nat. Hist.* 35.36.106.

⁶⁴ Во прилог на прастар култ на Пан во Пела укажува и податокот на Стефан од Бисантиј (*Ethn.*, s.v. Πέλλα), кој пишува дека старото име на Пела било Βούνομος. Зборот има значење на пасиште (*LSJ*, s.v. βούνομος), што веднаш упатува на можна врска со богот Пан. Но ова не е сè: со суфиксот -ίτης се гради формата βουνίτης, еден од епитетите на Пан (*DELG*, s.v. βουνός). За Пан како пастирски бог, v. WERNICKE, *Lex. Myth.*, s.v. Pan, coll. 1382-1388.

⁶⁵ V. A. CAMERON, „The Date and Identity of Macrobius“, *JRS* 56/1-2 (1966), 25-38; B. BALDWIN, *ODB*, s.v. Macrobius.

сепак, додека пасе, копнее по височините – исто како и Сонцето, кое сеедно се гледа зад планините, и кога почнува да фрла зраци одозгора, и кога се повлекува.⁶⁶

Следното сведоштво, пак, е на Дамаскиј, последниот раководител на Академијата во Атина:⁶⁷

Уште во <богознанието на древните>, оној што ги подредува сите нешта и целиот свет се воспева и се нарекува <Севс>, а поради истото го викаат и <Пан>. Во врска со почетоците што може да се восприемат, истото ова може да се востанови и преку генеалогичката.⁶⁸

Оттука е извесно дека богот Пан имал повисоко место во пантеонот и поголемо значење одошто вообичаено се мисли. Сосем е можно дека повеќе божества биле синкретизирани во еден единствен Пан, а фрагментарноста на изворите веројатно ни оневозможува целосно да ги протолкуваме аспектите на ова божество. Дека тоа е навистина така, може да се заклучи врз основа на два факта. Од една страна, Пан во митографската традиција се претставува како син на Хермес; но за потеклото на Пан се сочувани речиси осумнаесет митски верзии, а важно е да се укаже дека во најстарите воопшто не се спомнува Хермес.⁶⁹ Од друга страна, овој бог се среќава и во множински облик;⁷⁰ на пример, едни од ваквите „панови“ се браќата Агреј и Номиј, синови на Хермес,⁷¹ кои го придружувале Дионис во неговиот поход во Индија, при што Агреј се служел со ромбосот на Дионис како оружје.⁷² Интересно е и тоа, што името Агреј се јавува и како епитет на повеќе божества, меѓу кои и на Бакхос и, што е особено важно, овој епитет е спомнат токму кај Еврипид, во трагедијата „Бакхи“.⁷³ На врска меѓу Пан и Дионис укажува и една votivna стела од Мелник, каде што Асдулес (значи, локалната варијанта на Дионис) со винова лоза јава на коњ, во придружба на Пан, Силен

и пантер.⁷⁴ Воопшто, ако се има на ум колку се скудни и фрагментарни изворите за верувањата на античките Македонци, може слободно да се каже дека овие сведоштва, земени во целина, се релативно бројни и издржани. Следствено на ова, со голема доза на веројатност може да се заклучи дека култот на Пан не само што бил познат во Македонија, туку станувало збор за божество со разни функции,⁷⁵ честопати непосредно поврзано со Дионис и, очигледно, мошне почитувано во македонската кралска куќа.

По сево ова, одлуката на Антигон Гоната да го прикаже Пан на своите монети станува сосема јасна. Не само што Антигон се повикувал на божество што било добро познато во Македонија и чија симболика би била сосема јасна за секого, туку тој се повикувал на традицијата на Аргеадите и, особено, на Александар III. Тој, едноставно, сакал да покаже дека неговото владеење ќе биде во духот и традициите на старата династија, а не во духот на неговиот татко.

Треба да се обрне внимание на уште еден интересен детаљ, имено, значењето на Пан им било добро познато и на Лагидите. Зачувани се прикази на неколку владетели прикажани како Пан – Птолемај I, Птолемај II (или III), Птолемај IV.⁷⁶ Во Александрија имало и *Paneion*,⁷⁷ најверојатно изграден во времето на Птолемај II. Повикувајќи се на Плутарх, Р. Најт цени дека Амон бил идентификуван со Пан и дека наводно оттука произлегуваат сите прикази на монетите, на кои владетелите се претставени со роговите на Амон; според него, овие рогови всушност се роговите на Пан.⁷⁸ Но се чини дека авторот погрешно го протолкувал текстот на Плутарх, кој воопшто не го спомнува Пан, и дека македонскиот култ на Пан во Египет постоел напоредно со култот на Амон.⁷⁹ Во секој случај, култот на Пан не само што бил

⁶⁶ PROEVA, *op. cit.*, 172.

⁶⁷ Cf. R. P. KNIGHT, *A Discourse on the Worship of Priapus, and its connection with the mystic theology of the Ancients*, London, 1865, 38: „Pan, being the principle of universal order, partook of the nature of all the other gods“.

⁶⁸ V. RIDGWAY, *op. cit.*, 124-125; 144 n. 34.

⁶⁹ Strab. *Geogr.* 17.1.10.

⁷⁰ KNIGHT, *op. cit.*, 38.

⁷¹ Најт го цитира списокот *De Iside et Osiride*, но не и точниот пасус. Единственото место каде што има соодветен контекст е 354 c-d, но таму пишува „...кога го повикуваат и го молат највисокиот бог – за кого ценат дека е Едно (*Pan*) со Светот – да се објави и да им се покаже, зашто инаку е скриен и невидлив, Египјаните го нарекуваат 'Амон'“ (354 d). Авторот, веројатно, лошо го прочитал текстот.

⁶⁶ Macrob. *Saturn.* 1.22.2-5.

⁶⁷ V. B. BALDWIN, *ODB*, s.v. Damaskios; cf. BETEGH, *The Derveni Papyrus. Cosmology, Theology and Interpretation*, Cambridge, 2004, 144-146.

⁶⁸ Damasc. *De princ.* 1.319. За толкувањето на текстот, v. G. BETEGH, *op. cit.*, 143-144.

⁶⁹ WERNICKE, *Lex. Myth.*, s.v. Pan, coll. 1379-1380.

⁷⁰ Aristoph. *Eccl.* 1069; cf. H. J. ROSE, „Divine Names in Classical Greece“, *The Harvard Theological Review*, Vol. 51, No. 1 (Jan., 1958), 3-32.

⁷¹ Nonn. *Dionys.* 14.87-95. Различна традиција за овие браќа има кај Диодор, 4.81.1-3.

⁷² Nonn. *Dionys.* 29.186-190.

⁷³ Eurip. *Bacch.* 1192.

прифатен во Египет,⁸⁰ туку очигледно успеал да опстои долго време, зашто приказот на овој бог се среќава на александриските монети од времето на Хадријан.⁸¹

Да биде работата поинтересна, прикажете на богот Пан не се единственото заедничко нешто во политичките агенди на Антигон Гоната и на Лагидите. Погоре спомнавме дека на реверсот на сребрениите монети со мотив на богот Пан, ковани од Антигон Гоната, е прикажана „македонската Атена“. Овој приказ честопати се идентификува со Атена Алкидемос,⁸² чиј култ бил почитуван во Пела.⁸³ Според В. В. Тарн, со прикажувањето на Атена Алкидемос на реверсот, Гоната сакал да покаже дека се враќа во старата престолнина, наспроти неговиот татко, чија престолнина била во Деметријада.⁸⁴ Ваквото толкување е логично и наполно се совпаѓа со нашата претходна анализа; па сепак, приказот воопшто не личи на статуата најдена во Пела, каде што Атена е прикажана со шлем украсен со рогови,⁸⁵ па се чини дека е поправилно приказот од монетите да се идентификува со Атена Ајтрија, односно македонската Атена.⁸⁶ Но она што е најважно за нас е дека речиси идентичен приказ на „Атена“, исто така архаизиран, има и на монетите на Птолемај I (сл. 4).⁸⁷ Значи, во две пригоди – во време кога во Егејскиот басен сè уште трае позиционирањето на новите хеленистички владетелски куќи – Лагидите се повикуваат

и се обидуваат да се поврзат со стари и значајни македонски божества, почитувани во време на династијата на Аргеадите.

Со ова, цениме дека нашата расправа што почна со наводната епифанија на Пан во битката кај Лисимахеја, а стигна до политичката пропаганда на новите хеленистички владетелски куќи, најпосле може да приврши. Анализата на наративните, епиграфските и нумизматичките извори, како и разгледувањето на иконографијата на монетите на Антигон Гоната во поширок воено-политички контекст, а не изолирано, неоспорно упатуваат на заклучок дека монетоковањата на Антигон Гоната со ликот на богот Пан не се поврзани со наводната и, како што видовме, непостоечка епифанија на богот Пан во битката кај Лисимахеја. Според сè, мотивите поради кои Гоната го искористил ликот на Пан на монетите биле повеќезначни и, секако, посложени. Овие монети требало 1) да им порачаат на Македонците дека новиот крал се оградува од непопуларната внатрешна политика на неговиот татко; 2) да покажат дека Гоната има намера да ги почитува, возобнови или продолжи конституционалните традиции на династијата Аргеади; и 3) да го доближат кон Македонците – особено од Пиерија и Ботијаја – со инсистирање на култот на едно традиционално почитувано божество во Македонија.

⁸⁰ V. E. A. W. BUDGE, *The Gods of the Egyptians or the Studies in Egyptian Mythology*, vol. 2, Chicago, 1904, 353.

⁸¹ R. S. POOLE, *Alexandria and the Nomes (BMC 15)*, London, 1892, 83.

⁸² PRICE, *Coins*, 27-8; ДРАГАНОВ, *op. cit.*, 89; HEAD, *op. cit.*, 231; MERKER, *op. cit.*, 503.

⁸³ Liv. 42.51.2.

⁸⁴ TARN, *Antigonos*, 200.

⁸⁵ ПРОЕВА, *op. cit.*, 159; 170.

⁸⁶ *Ibid.* 160. Сепак, мора да се забележи дека серијата на која Атена е прикажана со калатос поскоро би асоцирала на Атена Алкидемос; калатосот, како симбол на плодноста, најчесто се поврзува со Кибела, Деметра и Персефона.

⁸⁷ POOLE, *The Ptolemies*, 2-5; HEAD, *op. cit.*, 848-849; авторите погрешно ја идентификуваат како Атена Промакос. Истиот приказ се среќава и на монетите на Пир, но најверојатно станува збор за преземање на приказот од монетите на Птолемај, исто како што е преземен и приказот на орел над молња.

Stefan PANOVSKI
Vojislav SARAKINSKI

**ON THE TRAIL OF AN ALLEGED EPIPHANY:
The Pan-motive and the Political Propaganda of Antigonus Gonatas**

Summary

In spite of the fact that the existence of an ancient tradition about the epiphany of Pan at the battle of Lysimacheia has been convincingly rebuked by G. NACHTERGAEL and W. K. PRITCHETT in the 1970s, a number of scholars still seem to be convinced in the veracity of this alleged tradition. However, no extant sources, either narrative or epigraphic, mention or imply that such a belief ever existed. Our numismatic sources seem to point at the same conclusion: the gold emissions of Antigonus Gonatas make no use of the Pan-motive; the earliest silver emissions are identical to the emissions previously struck by Alexander the Great; the Pan-motive seems to be absent even from the earliest emissions in bronze, which actually consist of overstruck bronze coins of Lysimachus. It is commonly believed that Antigonus' silver emissions with a depiction of the "Macedonian Athena" on the obverse and the god Pan on the reverse confirm the existence of a link between Pan and the Battle of Lysimacheia; however, a profound investigation of the matter shows that these emissions can not be a convincing enough argument. Firstly, there is no way to ascertain whether what we see is a depiction of Pan crowning a trophy, as it is almost equally possible that the depiction is, for example, an ithyphallic dance. Even if one accepts that what we are dealing with is indeed a depiction of a trophy, it is impossible to say whether it is connected to the battle of Lysimacheia at all, bearing in mind that, at the time, Gonatas engaged in several consecutive battles against pretenders to the Macedonian throne.

There is, of course, no point in denying the existence of a link between Antigonus Gonatas and the god Pan; on the contrary, it is quite obvious that the king treated the cult of this god with special care and solemnity. Beside the poet Aratus, himself a close

friend of Gonatas, dedicating several hymns to Pan, one has to take in consideration the fact that Gonatas established a religious festival dedicated to Pan, the Paneia, on the island of Delos in 246/5 B. C., and last, but not least, the prominent use of the Pan-motive on some of his emissions. The obverse of the coins in question bears a depiction of a Macedonian shield, with the head of Pan in the middle and a pedum on his shoulder; on the reverse, there is a depiction of an archaic-styled "Macedonian Athena" in armour throwing a lightning, with a Macedonian shield in the lower left field; on another variant, Athena holds a kalathos, facing right. The legend is ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΓΟΝΟΥ. But studying just the depictions on these Pan-coins will not be enough to understand the motives of Antigonus Gonatas and the real nature of this interesting relationship with Pan; one has to, also, consider their symbolic value concerning the historical context they appeared in.

The initial incertitude of his power, the battles with Pyrrhus and the impending war with the Ptolemaids had surely warned Antigonus Gonatas that winning over the Macedonians was a task of utmost importance; the coins in question should be considered as a valuable and well-chosen means to that end. Given this political context, it is indeed fairly easy to think of several goals that Antigonus had set in mind; the first being to distance himself from the actions of his father, who struck coins bearing his own portrait – a decision that proved to be quite inappropriate considering the proverbial conservative attitudes of the Macedonians.

Why would Antigonus Gonatas choose the image of Pan? E. Bickerman supposes that this deity had the role of Gonatas' personal protector; this could, no doubt, play a part in the king's decision, but there

are reasons to suspect that there is something more to the whole story. Namely, several late emissions of Macedonian cities, dating from Roman times, attest that the cult of Pan was well-preserved even after the fall of the Kingdom of Macedon; furthermore, the cult attested rather well even from the times of the Argead dynasty, most often in a context closely tied to a Macedonian ruler. The importance thus attributed to a seemingly lesser god should not be surprising; in fact, our sources seem to confirm that Pan occupied a higher place in the Macedonian pantheon than what common belief tells us. There is a very strong possibility that several older deities were syncretised and unified in the image of this single Pan; unfortunately, the fragmentary nature of our sources keeps us from fully determining all the aspects of the thus-formed deity. It is not questionable, however, that the cult of Pan was not only well-known in Macedonia, but that Pan represented a higher deity with many different aspects, most often linked to Dionysus and, obviously, well-respected by the members of the royal house.

Given these facts, the decision of Gonatas to emit coins using the Pan-motive is close to completely transparent. The king not only tried to express an

connection to a well-known deity, whose symbolic meaning was clear to everyone in Macedonia, but also alluded to the tradition of the Argeadae, especially of Alexander, by putting forward that he intended to rule not in the spirit and traditions of his father, but of the old Macedonian royal house. One should also consider the choice of "Athena" in the same context, as a reiterated statement in favour of the old tradition; a significant complementary action was the reinstatement of Pella as a *de facto* centre of the kingdom, compared to the times of Demetrius Poliorcetes, who spent most of his time in Demetrias. It is, therefore, very probable that the motives, which inspired Antigonus Gonatas to make use of the Pan-motive, were multifaceted and went well beyond a simple story about a divine epiphany. These emissions were supposed to 1) emphasise the wish of the new king to distance himself from the unpopular internal policies of his father; 2) show to the Macedonians that Gonatas intends to renew, respect, and further the constitutional traditions of the Argeadae; and, lastly, 3) bring him closer to the Macedonians, especially from Pieria and Bottiaea, by insisting on the cult of a deity traditionally respected in the homeland.